

Світлана Люленко,
Вікторія Берчак

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я

Сучасна екологічна криза, представляючи потужний виклик суспільству, підтверджує той факт, що людина на шляху до науково-технічного прогресу, володіє лише тим досвідом екологічної діяльності, який не сприяв успішній її адаптації і характеризується екологічною нестабільністю. Провідна роль в цьому процесі належить системі освіти, враховуючи її випереджальний характер.

Визнання екологічних проблем як глобальних, визначає необхідність комплексного спрямування освіти на формування екологічної культури, як однієї з найвищих цінностей.

Екологічна культура є складним педагогічним феноменом, що володіє багатокомпонентною структурою. Серед найбільш використовуваних компонентів підготовки майбутнього вчителя є: змістовий, мотиваційний, операційно-діяльнісний.

Узгоджене поєднання у освітньому процесі специфічних організаційно-педагогічних форм, методів і засобів забезпечує умови для ефективного формування екологічних знань, поглядів, переконань з проблеми взаємодії людини й природи, формування ціннісних орієнтирів свідомого, активного і головного, відповідального ставлення до проблем довкілля та їх розв'язання. Таким чином, забезпечуються умови ефективного формування екологічної культури майбутніх учителів у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: *екологічна освіта, екологічна культура, вчитель основ здоров'я, компоненти екологічної культури.*

The current ecological crisis, representing a powerful challenge to society, confirms the fact that a person on the path to scientific and technological progress, has only the experience of environmental activities, which does not contribute to its successful adaptation and is characterized by environmental instability. The leading role in this process belongs to the education system, taking into consideration its proactive character.

Recognition of environmental problems as global ones determines the need for an integrated direction of education on the formation of ecological culture, as one of the highest values.

Ecological culture is a complex pedagogical phenomenon, which has a multicomponent structure. The most used components of the future teacher training are the following: content, motivation, operational and activity.

The training of ecological culture in future teacher of Health Fundamentals contributes to the following: mastering the work experience of professionals in this business; familiarizing with the flow of environmental information in the form of analysis, synthesis, evaluation, forecasting of the environmental consequences of human life and drawing up recommendations for solving environmental problems; development of general cultural and human competencies provided by the requirements of normative documents of higher pedagogical education, paying attention to the environmental aspects of the content of vocational education of the teacher of Health Fundamentals.

A coherent combination in the educational process of specific organizational and pedagogical forms, methods and means provides conditions for the effective formation of ecological knowledge, views, beliefs on the problem of interaction between man and nature, the formation of value orientations of conscious, active and, most importantly, responsible attitude to the problems of the environment and their solution. Thus, the conditions for effective formation of the ecological culture of future teachers in the educational process have been provided.

Keywords: *ecological education, ecological culture, teacher of Health Fundamentals, components of ecological culture.*

Соціокультурна ситуація XXI століття ставить перед системою освіти орієнтир, спрямований на гармонізацію відносин в системі «людина – суспільство – природа», здатний протистояти посиленню екологічної ситуації.

Сучасна екологічна криза, представляючи потужний виклик суспільству, підтверджує той факт, що людина на шляху до науково-технічного прогресу, володіє лише тим досвідом екологічної діяльності, який не сприяв успішній її адаптації і характеризується екологічною нестабільністю. Провідна роль в цьому процесі належить системі освіти, враховуючи її випереджальний характер.

Екологічна освіта стає стрижнем сучасної освіти і служить ключем до перебудови її сучасних систем і суспільства в цілому [5].

Визнання екологічних проблем як глобальних, визначає необхідність комплексного спрямування освіти на формування екологічної культури, як однієї з найвищих цінностей.

Основоположниками розвитку екологічної культури особистості були О. Захлебний, І. Зверев, І. Суравегіна, В. Сухомлинський, які обґрунтували її теоретичні засади та розробили концептуальні положення.

Окремим аспектам формування екологічної культури майбутніх вчителів присвятили свої дослідження В. Бондаренко, Т. Гладюк, Е. Гірусов, С. Глазачев, І. Зверев, О. Король, Л. Лук'янова та інші.

Аналіз праць багатьох дослідників показав, що майже всі науковці вказують на основні компоненти екологічної культури: систему

екологічних знань; систему вмінь і навичок з раціонального використання, збагачення й охорони природи; природоохоронну роботу, систему екологічних цінностей.

Екологічну культуру Б. Лихачов розуміє як новоутворення в особистості, яка народжується і розвивається під впливом мотиваційної, інтелектуальної та емоційної сфер життєдіяльності і матеріалізується в стилі взаємин із соціальним і природним середовищем [3].

Академік М. Моїсеєв пов'язував екологічну культуру з необхідністю глибокої моральної перебудови самого духу і сенсу людської культури, розглядаючи її як інструмент, «формує світогляд екологічного етапу розвитку загальнолюдської культури» [5].

Розглядаючи питання екологічної культури особистості, І. Зверев, І. Суравегіна вважають, що вона будується на базі розуміння закономірностей живих систем і поваги життя, а її головним показником є соціальна та індивідуальна екологічна відповідальність за події в природі та житті людей.

М. Мамедов розглядає екологічну культуру як «новий спосіб з'єднання людини з природою, примирення його з нею на основі більш глибокого її пізнання».

С. Совгіра визначає, що основою екологічної культури є екологічні знання, які за рівнем узагальнення поділяються на локальні, тематичні, предметні та філософські [6, с. 69].

Екологічна культура є складним педагогічним феноменом, що володіє багатокomпонентною структурою.

У складі екологічної культури науковці виділяються наступні компоненти: когнітивний, ціннісний, діяльнісний (С. Дерябо, Н. Мокієвська, Л. Симонова-Салєєва, В. Слатьонін, В. Ясвин).

Дослідниками відзначається провідна роль педагога в розвитку екологічної культури особистості (Н. Андрєєва, Н. Винокурова, Г. Камерилова, В. Ніколіна, І. Пономарьова), що виявляється у відповідальному, дбайливому ставленні до навколишнього середовища, а також в екологічно орієнтованій, рефлексивно-оцінній і практичній діяльності в життєвих ситуаціях.

Проаналізувавши поняття екологічної культури в працях різних науковців, складається її визначення як інтегративної риси особистості, що містить відповідні ідеали і цінності, норми поведінки, екологічну відповідальність. Ми можемо зробити висновок, що всі визначення екологічної культури не виключають, а доповнюють одне одного.

Однак, щоб майбутні вчителі основ здоров'я виконали покладену на них місію, вони самі повинні бути носіями екологічної культури, особистостями безпечного типу поведінки, яка характеризується нездатністю заподіяти шкоду собі, іншим людям і навколишньому середовищу.

У зв'язку з цим, формування у майбутнього вчителя основ здоров'я екологічної культури є актуальною проблемою, що вимагає детального розгляду даного процесу.

Мета статті полягає в необхідності розкриття основних аспектів розвитку екологічної культури в майбутніх вчителів основ здоров'я.

Екологічна культура визначається вченими як засіб характеристики рівня відносин людини до природи, яка охоплює усі сфери матеріального і духовного життя суспільства. Екологічна культура особистості передбачає наявність у людини певних знань і переконань, готовності до діяльності, а також її практичні дії, які узгоджуються з дбайливим ставленням до природи [4].

Під екологічною культурою особистості ми розуміємо сукупність практичного і духовного досвіду взаємодії людини з природою, що забезпечує взаємоузгоджений, гармонійний розвиток її у суспільстві і природі.

У педагогіці під екологічною культурою особистості розуміється міра і спосіб реалізації і розвитку сутнісних сил людини, екологічного мислення в процесі духовного і матеріального освоєння природи і підтримки її як цінності.

На рівні освітнього процесу формування екологічної культури студентів досягається шляхом: 1) наповнення навчально-виховного процесу екологічним змістом; 2) поєднання аудиторних організаційних форм та інноваційних, зокрема й інтерактивних методів формування екологічної культури студентів; 3) упровадження у позааудиторну роботу специфічних форм та засобів.

Структура екологічної культури включає наступні компоненти:

– систему наукових знань про взаємодію в системі «природа – суспільство – людина», спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії – людини, суспільства і природи;

– інтелектуальні та практичні вміння, пов'язані з вивченням і оцінкою стану навколишнього середовища, передбаченням наслідків втручання людей в природні процеси, дотримання норм поведінки і діяльності;

– емоційно-ціннісне ставлення до природи, навколишнього середовища, здоров'я, екологічної діяльності щодо збереження та поліпшення навколишнього середовища та здоров'я.

У своїх дослідженнях С. А. Липін виділяє три основних етапи формування екологічної культури:

а) неусвідомлено-наслідувальна поведінка (на цьому етапі діяльність прирівнюється до наслідування або до діяльності за принципом «Так потрібно», закладаються найважливіші навички та стереотипи поведінки);

б) усвідомлена поведінка, коли поведінка в більшості визначається

знаннями, які були отримані в процесі навчання (на цьому етапі відбувається корекція поведінки, формуються стереотипи поведінки в стандартних ситуаціях);

в) стереотипна поведінка (цей етап характеризується тим, що людина діє у відповідності зі стереотипами своєї поведінки і сформованими звичками поведінки) [2].

Аналіз теорії та практики формування екологічної культури майбутніх вчителів показав, що формування екологічної культури в умовах закладу вищої освіти вимагає організованої системи, ефективність якої забезпечується наявністю відповідного концептуально-методологічного підґрунтя, а саме:

– створення єдиного підходу до формування екологічної культури в освітньому просторі вищої школи у ході різновидів освітньої діяльності студентів;

– екологічна освіта повинна здійснюватися на основі системного принципу;

– процес формування повинен базуватися на ієрархічній системі філософських категорій і законів пізнання;

– студенти повинні володіти системою екологічних ціннісних орієнтацій, що забезпечується реалізацією сукупності аксіологічних принципів (демократичність, гуманістична спрямованість, толерантність, самовизначення) у системі цілеспрямованого розвитку взаємин внутрішнього світу студентів із зовнішнім середовищем [1].

У нашому дослідженні ми виділили такі компоненти екологічної культури майбутніх вчителів основ здоров'я:

– мотиваційний компонент екологічної культури представлений системою його спонукальних сил, потреб, домагань, намірів і життєвих уподобань. Основою мотиваційного компонента є професійна спрямованість, особиста установка на придбання і реалізацію своїх знань, умінь і навичок, що також виражається в схильності, інтерес до професії, бажанні добитися успіху;

– ціннісно-світоглядний компонент екологічної культури фахівців утворений сукупністю соціальних, психолого-педагогічних, екологічних цінностей, створених людством і включених в педагогічний процес на сучасному етапі розвитку освіти;

– змістово-діяльнісний компонент включає філософські, психологічні знання, а також уміння і навички в організації природоохоронної діяльності;

– емоційно-вольовий компонент екологічної культури передбачає наявність емоційної чуйності особистості до природи, досвід емоційно-вольового ставлення до природи, вольова напруга в рішенні соціально-екологічних проблем на особистісному рівні, досягненні оптимізації

відносин людини і природи;

– рефлексивний компонент екологічної культури включає в себе ряд здібностей студентів: самооцінку і самоконтроль різних видів досвіду (природозберігаючого, соціокультурного та діагностичного); трансформацію системи екологічних і соціальних знань в певному соціоприродному середовищі; орієнтування в якості і рівні соціально-екологічного розвитку фахівців різних сфер діяльності і оперативного реагування і внесення змін в цей процес.

Аналіз досліджень Г. Степанової [6], В. Ясвіна [7] та ін. дозволив нам визначити принципи, на основі яких здійснюється процес екологічної підготовки майбутніх вчителів:

- принцип цілісності системи підготовки фахівця у закладі вищої освіти, що передбачає об'єднання цілей, засобів навчання в єдину систему;
- принцип відбору та адекватності отримуваної інформації;
- принцип міжпредметних зв'язків і інтеграції дисциплін;
- принцип індивідуалізації, врахування особистісних якостей;
- принцип суб'єктного розвитку і саморозвитку;
- принцип персоналізації педагогічної взаємодії;
- принцип рефлексивного управління процесом загального і професійного розвитку;
- принцип включення в інноваційну діяльність, тісно пов'язаний з принципом єдності суб'єктного та особистісного підходу;
- принцип стимулювання процесів успішності і вдосконалення;
- принцип суб'єктивації природних об'єктів;
- принцип формування думок, що полягає у формуванні системи екологічних уявлень особистості;
- принцип опори на методи контекстного і проблемно-діалогового спілкування.

У процесі формування екологічної культури майбутніх вчителів основ здоров'я ми виділяємо 5 етапів:

I етап – орієнтовно-ознайомлювальний. Етап передбачає введення в загальноосвітні дисципліни екологічних складових; ознайомлення з цілями, завданнями, змістом майбутньої професійної діяльності, її місце і роль у вирішенні екологічних проблем.

II етап – мотиваційний. Етап переважного формування ціннісних установок по відношенню до природи і людини. Загальна задача етапу полягає в розвитку еколого-ціннісних орієнтацій студента.

III етап – практико-орієнтований. Завдання етапу: набуття студентами знань про взаємозв'язок і взаємодоповнюючі тенденції екологізації та гуманізації в освіті і цивілізаційному розвитку; вироблення поняття про особистісно-орієнтований стиль професійної діяльності на

основі формування професійних ціннісних орієнтацій і знань про механізми розвитку особистості.

IV етап – самоорганізація. Припускає осмислення наявних знань і досвіду; використання в практичній діяльності отриманих знань, умінь, навичок, спрямований на створення власних моделей професійної діяльності з включенням в неї екологічної складової; професійне становлення і самореалізацію.

V етап – рефлексивний. Етап оцінки суб'єктом продуктивності свого розвитку в результаті професійної діяльності, у вирішенні екологічних проблем; встановлення причин зафіксованого стану розвитку; оцінки особистісної цінності, значущості вирішуваних проблем, здійснюваної екологічної діяльності. Цей етап виділений як окремий умовно, так як він пронизує всі вищезазвані етапи.

Формуванню екологічної культури майбутнього вчителя основ здоров'я сприяє:

– освоєння досвіду роботи професіоналів цієї справи, ознайомлення з потоком екологічної інформації у вигляді аналізу, узагальнення, оцінювання, прогнозування екологічних наслідків життєдіяльності людини і складання рекомендацій для вирішення екологічних проблем;

– розвиток загальнокультурних і загальнолюдських компетенцій, передбачених вимогами нормативних документів вищої педагогічної освіти, звертаючи увагу на екологічні аспекти змісту професійної освіти вчителя основ здоров'я [4];

– розвиток творчої активності студентів в процесі вирішення екологічних проблем з використанням всього комплексу технологічних прийомів.

Отже, узгоджене поєднання у навчально-виховному процесі специфічних організаційно-педагогічних форм, методів і засобів забезпечує умови для ефективного формування екологічних знань, поглядів, переконань з проблеми взаємодії людини й природи, формування ціннісних орієнтирів свідомого, активного і головне, відповідального ставлення до проблем довкілля та їх розв'язання. Таким чином, забезпечуються умови ефективного формування екологічної культури майбутніх учителів у навчально-виховному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський Б. М. Організаційно-педагогічні умови формування екологічної культури студентів. *Науковий вісник МДУ*. 2009. № 7(2). С. 97–101.
2. Липин С. А. Человек глазами природы: монография. М.: Сов. писатель, 1985.
3. Лихачев Б. Т. Экология личности. *Педагогика*. 1993. № 2. С. 19–24.

4. Люленко С. О. Методологічні підходи у екологічній освіті. *Природничі науки в системі освіти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Умань, 27 лютого 2013 р.)*. Умань: ПП Жовтий О. О., 2013. С. 147–150.
5. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Умань, 1999. 224 с.
6. Степанова Г. А. Теория и практика формирования профессионально-педагогической готовности студентов к реабилитации средствами физической культуры: автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. пед. наук: 13.00.01 / Моск. гос. пед. ун-т. М., 1999. 46 с.
7. Ясвин В. А. Психология отношения к природе. М.: Смысл, 2000. 456 с.